

İSTANBUL EYÜP'TEKİ ERKEK MEZARTAŞLARINDA BAŞLIKLAR

DOÇ. DR. HALİT ÇAL

1959 Boyabat doğumlu. A.Ü Dil ve Tarih Fakültesi'ni 1980'de bitirdi. Resmi kurumlarda çalıştı. G.Ü Fen ve Edebiyat Fakültesi'nde 1993'ten beri doçent olarak görev yapmakta. Bilimsel toplantılarda tebliğler sunan, bilimsel kazılarda yer alan Çal, çalıştığı kurumlarda idari görevlerde bulundu. Halen Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu üyeliği ve G.Ü Mesleki Yay. Eğ. Fak. Kurulu üyeliğini sürdürmekte.

1. BÖLÜM

1 - YÖNTEM

Eyüp'teki toplam 101 mezar taşının incelenmesine dayanan bu araştırmamızda Şah Sultan Türbesi, Zal Mahmut Paşa Camisi ve Türbesi, Medresesi, Nakkaş Hasan Paşa Türbesi, Kızıl Mescit hazireleri tamamen taranmıştır. Örnek sayısı fazla olduğu için çalışmamız bir makale hacmini aşmıştır. Eyüp Belediyesi tarafından bunu bir kitap olarak yayımlama çabaları sürmektedir. Sempozyumda bir bildiri olarak sunulduğu için buraya bir özeti alınmıştır. Bütün örneklerin yazıları okunmuş(1), ölçüleri alınmıştır. Yaptığımız gruplamalarla ilgili birer örnek dışında çoğu çıkartılmak zorunda kalınmıştır. Ancak iki çalışma arasında kopukluk olmaması için örnek numaraları değiştirilmemiştir.

Başlıklarda, gövde biçimleri ve yazıların içerikleri itibarıyla bir tipoloji yapılmaya çalışılmıştır. Doğal olarak bu tipoloji çok az sayıda örneğe dayandığı için kesin bir sonuç vermeyecektir. Sadece İstanbul Karacaahmet Mezarlığında 8 numaralı parselde belirlendiği söylenen yirmi üç bin mezar taşı, bu işin ne kadar zaman alacağını göstermektedir(2).

Gerçek hayatta renk değişiklikleri gibi küçük farklarla ayrılabilen başlıklar, mezar taşlarında aynı kolaylıkla seçilememekte, farklı mesleklerin başlıkları aynı imiş gibi görünebilmektedir. Esasen yazılı kaynaklara dayanarak bu başlıkların birbirlerinden farklarını ortaya koyan bir çalışma da yoktur.

II- YAYIMLAR:

Mezar taşları için sayın Eyice ilk araştırmacılar arasında Mehmed Raif Bey, İsmail Hakkı Behçeti, Beyhan Karamağaralı, Rıfki Melül Meriç, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Fazıl Ayanoğlu'nun adlarını vermektedir(3). Bunlardan Karamağaralı ve Meriç'in çalışmaları daha çok Selçuklu ve Beylikler dönemi ör-

nekleri üzerinedir. İlgili yayımların bir kritiğini yapmak bu makalenin kapsamının üzerindedir. Ancak çoğunda örnekler tanımlanmış, kitabeleri verilmiş, bu konuda yayım az olduğu ve incelenen mezar taşları da çok olmadığı için bir genellemeye gidilmemiştir. Giderek artan bu tür çalışmaların listesi de yayımlanmıştır(4).

Yalnız başlıkları inceleyen çalışma çok azdır. Bu alandaki, Serpuşlar(5) isimli önemli kitap, işin ayrıntısına inilmeyen, daha çok bir ön çalışma niteliğindeki bir eserdir. Kitap incelendiğinde başlıkların çok çeşitli olduğu, isimlerinde belirgin ve sürekli ayrımlar olmadığı, birbirine benzeyen iki başlıktan birine sarık, diğerine kavuk denilebildiği görülmektedir. İslamda Başlıklar isimli kitapta ise ağırlıklı olarak fes üzerinde durulmuş, feslerin fiziki biçimlenişlerinden çok Türk toplumunda meydana getirdiği sosyolojik tepkiler üzerinde durulmuştur(6).

Konuyla ilgili bilgiler daha çok Osmanlı kıyafetleri hakkında bilgi veren kaynaklarda yer almaktadır. Arif Ahmet Paşa'nın Anciens Costumes Ottomans isimli eserinde Osmanlı yöneticileri ve üst düzey memurlar günlük hayattan bir anı gösterir şekilde, batılı anlamda resim kurallarına uygun, adeta fotoğraf gibi resmedilmişlerdir(7). Ahmed Cevad'ın Tarih-i Asâkîr-i Osmanî(8) adlı eserindeki resimlerin batılı bir ressama yaptırıldığı anlaşılıyor. Saray ve devlet görevlilerinin resimleri sayıca azdır. Mahmut Şevket Paşa'nın Osmanlı Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyesi isimli kitapta kıyafetlerle beraber başlıklar da tanımlanmıştır(9). Bu kitaptaki resimlerin bir kısmının Arif Ahmed Paşa'nın eserindeki resimler örnek alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Nihayet önemli bir çalışma Menzel'in tarikat başlıkları ile ilgili makalesidir(10). Kıyafetlerin yanı sıra başlıklara da değinen Osmanlılar Albümünde genel tanıtım yapılmıştır. Buradaki bilgilerin esas olarak Mahmut Şevket Paşa'nın eserine da-

yandığı söylenebilir. Sivil örneklerin yanı sıra tarikat başlıkları da gruplanmıştır(11). Genel olarak mezar taşları hakkında son yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ağırlıklı olarak İstanbul ve Anadolu'dan bazı şehirlerdeki toplam 1200 mezar taşı incelenmiş, bunlar 8 ayrı makale halinde yayımlanmış, ayrıca hepsini değerlendiren bir makalede herkes tarafından kullanılması amaçlanan bir yöntem belirlenmeye çalışılmıştır(12).

2. BÖLÜM:

BAŞLIKLAR

Yazılı kaynaklardan ve minyatürlerden 15. Yüzyıldan itibaren başlıkların genel biçimlerini öğrenebiliyoruz. Kanuni ve 3. Murat döneminde, 1583 yılında bir kıyafet nizamnamesi hazırlandığı(13) ve bunun yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasına kadar esas olarak devam ettiği biliniyor(14). Yukarıda sözü edilen kaynaklarda sarıkların ne şekilde kullanılacağı, renklerinin ne olacağı gibi bilgiler de vardır. Ancak bunların tam bir dökümünün verildiği ve başlıklarda zaman içinde meydana gelen değişmelerin gösterildiği kapsamlı bir çalışma henüz yoktur. Örneğin Koloğlu tarafından(15) simidi (torlagi) destarlı kavuk ile Horasanî olarak gösterilen başlıklar arasında, verilen çizimden anlaşılan fazla bir fark yoktur. Bunlar sadece zaman içinde değişik isimler mi almışlardır, yoksa ayrıntılarda mı değişiklikler vardır, açıkça bilmiyoruz. Sözü edilen kaynaklar, başlıklarda olması gereken değişmelerin belirtildiği Kitabı Mesalihî'l Müslimin(16) ve özellikle minyatürlere dayanarak, bütün bunları ortaya koyacak bir çalışma gerekmektedir.

Biçimlerinde de büyük farklılıklar olabilen başlıkların barata, börk, dolma, fes, kalpak, kavuk, keçe, külah, sarık, serpuş, tac, takke, üsküf gibi isimleri vardır. Bunların birbirlerinden farklı

rı, yüzyıllara göre değişim çizgileri açıkça ortaya konulabilmiş değildir.

Başlıklı mezar taşlarının, kaynağı şimdilik Göktürklere kadar inen, Orta Asya Türk kültüründeki balbal, yani ölenin heykelini yapma geleneğinin Osmanlıdaki devamı olduğu belirtilmiştir(17).

1 - BAŞLIK BİÇİMLERİ

Araştırdığımız hazirelerdeki toplam 101 mezar taşında 5 ana tip altında 18 değişik başlık belirlenmiştir:

A- Sarıklar

- 1 - Burmalı Sarıklar
- a - Düşey Dilimli Sarıklar
- b - Çapraz Eğimde Dilimli Sarıklar
- c - Kafes Dilimli Sarıklar

B- Kavuklar

- 1 - Düz Kaş Sarıklı Kavuklar
- a - Çubuklu Başlıklı, Kısa Sarıklı Kavuklar
- b - Çubuklu Başlıklı, Yatay Şeritli Kısa Sarıklı Kavuklar
- c - Baklava Dilimli Başlıklı, Kısa Sarıklı Kavuklar
- d - Çubuklu Başlıklı, Taşkın Sarıklı Kavuklar
- e - Çapraz Kafes Dilimli Başlıklı, Taşkın Sarıklı Kavuklar
- 2 - Alt Kenarı Düz Sarıklı Kavuklar
- a - Çubuklu Başlıklı ve Sarıklı Kavuklar
- b - Baklava Dilimli Başlıklı ve Sarıklı Kavuklar

C- Oval Başlıklar

D- Başlıklar

- 1- Uzun, Silindirik Başlıklar
- 2- Kısa Silindirik Başlıklar
- 3- Sarıklı Kısa Başlık

E- Fesler

- 1- Mecidiye Kalıplı Fesler
- 2- Aziziye Kalıplı Fesler
- 3- Hamidiye Kalıplı Fesler
- 4- Sarıklı Fesler

A - SARIKLAR

1 - *Burmali Sarıklar*: Sarık, sözlüklerde genellikle börk, takke, kavuk, külah, fes gibi başlıkların etrafına veya üzerine sarılan ince bezlere verilen isimdir(18). Sarılış biçimlerine göre burma, civan kaşı, katibi, dardağan, perişani, silme gibi tipleri vardır. Osmanlı toplumunda festen önce giyilen kavuklar genellikle sarıklı olduğu için, sarık kavuk ile aynı anlamda da kullanılmıştır(19). Daha çok 15 - 17. Yüzyıllarda giyilen kavuklarda, üzerine sarık sarılan başlık ya hiç görünmez, ya da sadece tepesi görünür. Oysa 18 - 19. yüzyıllardaki kavuklarda başlık büyük ölçüde görünür durumdadır. Bu yüzden bu ayırımı gösterebilmek için A grubunu sarık, B grubunu kavuk olarak ayırdık. Esasen 17. Yüzyıl belgelerinde de bu tür başlıklara sarık denmektedir(20).

a - *Düşey Dilimli Sarıklar*: 1 örneği vardır. Sarık sarılan başlığın sivrice tepesi görünür. Sarık dilimleri oldukça iri ve kalındır. Hafif kavisli ve yukarıdan aşağı doğru sarılmışlardır. En eski sarık tiplerindendir. Edirne'de 1587-8 tarihli bir sancaktara ait mezar taşında aynı sarık görülmektedir(21). Tam olmakla beraber Amasya'daki 1505 ve 1580 tarihli 2 örnek bu tipe benzer(22). 16. Yüzyılda yapılan ve 2. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni'yi gösteren minyatürlerdeki sarıklara benzemektedir(23). Laqueur buna B tipi demiş, çoğu 16. Ve 17. Yüzyıldan olan örneklerin bir kısmının sonradan eskisine bakılarak yapıldığını ileri sürmüştür(24).

b - *Çapraz Eğimde Dilimli Sarıklar*: 3 örneği vardır. 13 numaralı olanda sarık sarılan başlık hiç görünmemektedir. Sarık, kalın ve ensiz dilimler halinde. Başlığın önünde alt kısma yakın yatay, uçları yanlara ve yukarı doğru bir dilime üstten çapraz ve kavisli dilimlerin birleşmesiyle oluşturulmuş bir başlıktır. 3 ve 97 numaralılarda sarık dilimleri az daha enlidir. İçteki başlığın üst kısmı görünmektedir.

Bunlardan 3 numaralı başlık, 16. Yüzyılda yapılan Çelebi Sultan Mehmet ve Fatih Sultan Mehmet'in minyatürlerindeki sarık ile hemen hemen eşittir(25). Bu tip sarıkların 17. Yüzyıl boyunca giyildiği anlaşılıyor. Laqueur kendi içinde 7 alt gruba ayırdığı ve E tipi dediği bu sarıkların belli bir meslek sınıfını simgelemediğini belirtmektedir(26). Ancak 3 numaralı örneği I tipi olarak göstermiş ve daha çok küçük dereceli ulema tarafından giyildiğini söylemiştir(27). Örneğimiz de bu tespite uymaktadır. Benzer bir başlık, 1593 tarihli talik levhada resmedilmiştir(28). Amasya'daki 1705 ve 1737 tarihli 2 örnek de bu başlığı andırmaktadır(29). 97 numaralı örnek tarikat başlığıdır. 13 numaralı örnek ise Laqueur'un E 1 tipi içinde ele aldığı, zenaatkar, tüccar gibi sınıfların giydiği, 18. Yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. Yüzyıl arasındaki zaman diliminde görüldüğünü söylediği gruba benzemektedir(30). İzmir'deki benzer 2 başlıktan biri eşraftan birisinin mezar taşında olup 1815 tarihlidir(31), diğeri 1796 tarihli olup Bulaşık Ahmet Reis'in mezar taşındadır(32).

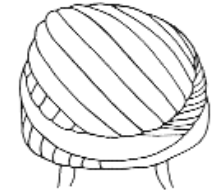
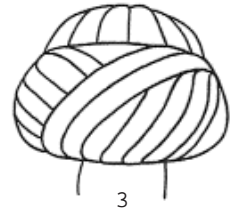
c - *Kafes Dilimli Sarıklar*: 38 sıra numaralı 1 örneği belirlenmiştir. Sarık sarılan başlık biraz daha fazla görünmektedir. Bu başlığın, alttan itibaren yarısından daha fazla kısmı, taşkın bir halde oluşturacak şekilde, ince dilimlerin bir kafes şeklinde sarılmasıyla oluşturulmuş sarıkla çevrelenmiştir. Kafesi D 5 tipi denilen(33), müderris, hoca, defter emini gibi meslek sahiplerince giyilen ve belirlenen 8 örneği de 18. Yüzyıldan olan grupla eşittir.

B - KAVUKLAR

1 - *Düz Kaş Sarıklı Kavuklar*: Yüzü çuhadan olan, içinde bez astarı bulunan, çuha ve astar arasına pamuk konulup çeşitli geometrik şekiller oluşturacak şekilde dikilip üzerine ince bezlerden sarık sarılan başlığa kavuk denilmektedir(34). Çok çeşitli tipleri vardır. Bu tiplerin büyük kısmının biçim olarak

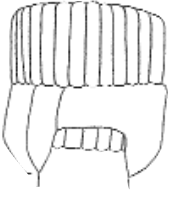
Düşey dilimli sarık

Çapraz dilimli sarıklar

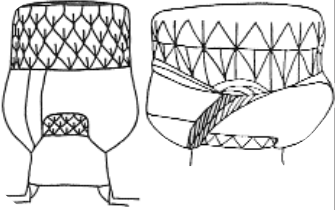
Kafes dilimli sarık

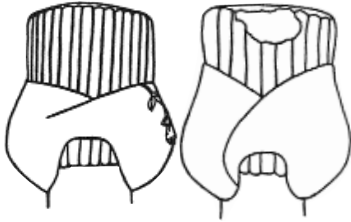
Çubuklu başlıklı, kısa sarıklı kavuk

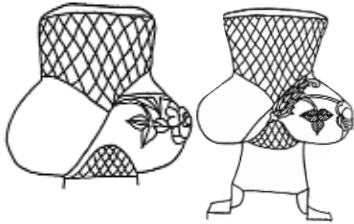
Çubuklu başlıklı, kısa sarıklı yatay şeritli kavuk

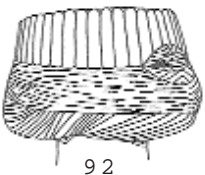
Baklava dilimli başlıklı, kısa sarıklı kavuklar

Çubuklu başlıklı, Taşkın sarıklı kavuklar

Çapraz kafes dilimli başlıklı, taşkın sarıklı kavuklar

92

Çubuklu başlıklı ve kısa sarıklı kavuk

birbirlerinden farkı açık olarak belli değildir. Kavuklarda, üzerine sarık sarılan başlık, büyük ölçüde görünür. Yukarıda belirtildiği gibi başlığın sarık dışında kalan kısımlarına dikişle çeşitli geometrik biçimler verilir. Kavuğun sarık sarılan alt kısmında, sarığın çapraz sarılmasıyla hemen alın üzerinde, alttaki başlık görünecek şekilde bir boşluk bırakılır. Kavuk tiplerinden biri olarak gösterilen düz kaş sarıklı kavuk, tam olarak böyle tipler için mi kullanılmaktaydı, belirlemedik. Ancak bu biçimdeki iki tipe düz kaş sarıklı kavuk denildiği için(35), biz de bu tipte olan örnekleri bu isim altında topladık.

Mezar taşlarındaki başlıklarda, başlığa sarılan sarığın üst kenarından yukarı yapılan oval şeklin, gerçek sarıklarda, sarıkla başlık arasından yukarı doğru çıkarılan sarığın uç kısmını göstermek için yapıldığını düşünüyoruz.

a - Çubuklu Başlıklı, Kısa Sarıklı Kavuklar: Toplam 101 örnekten 22 tanesi bu tiptedir. Bu tipte sarık sarılan başlık düşey çubuklar halinde bezenmiştir. Daha çok orta dereceli memurlar ve bunların yanı sıra esnaftan kişiler de bu başlığı giyebilmektedir. 19. Yüzyılın ilk yarısında tercih edildiği anlaşılıyor. Laqueur, F 5 diye sınıfladığı bu tip başlığı olan kişilerin çoğunun çeşitli derecelerden hizmetliler ile alt ve orta dereceli memurlar olduğunu ve 1760 - 1823 yılları arasında görüldüğünü söyler(36). Amasya'da 1768 ve 1797 tarihli 2 örneği vardır(37).

b - Çubuklu Başlıklı Kısa Sarıklı Yatay Şeritli Kavuklar: 33 sıra numarası ile bir örneğini belirleyebildiğimiz bu tipin 1 a grubundan tek farkı, sarık ile başlık arasında tekrar yatay bir şerit bulunmasıdır. 33 numaralı örnek bir katibe aittir ve 1827 tarihlidir.

c - Baklava Dilimli Başlıklı, Kısa Sarıklı Kavuklar: 45, 12, 19, 79 sıra numaralı 4 örneği belirlenmiştir. 1 a grubundan tek farkı başlığın yatay veya düşey baklava dilimi dizileri şekli ile düzenlenmesidir. Laqueur F 6 dediği

bu grupta 96 örnek belirlemiş, orta dereceli memurlar ve esnafın giydiğini söylemiş, kendisinin F 5 dediği tipte beraber, fesin resmi başlık olarak kabülünden 70 - 80 yıl önceki dilimde en yaygın başlık olduğunu belirtmiştir(38). Bizim a, b, c gruplarımız da bu görüşü doğrulamaktadır.

d - Çubuklu Başlıklı, Taşkın Sarıklı Kavuklar: 5 başlık belirlenmiştir. Başlık düşey çubuklar halinde süslenmiştir. Sarığı, özellikle yanlarda oldukça ölçüde taşkındır. Daha çok saray görevlileri giymektedir. 1720 tarihli Surname-i Vehbi minyatürlerinde benzer kavuklar görülebilmektedir(39).

İzmir'de, yatan kişinin meslekleri belirtilmeyen 1779 tarihli iki mezar taşının başlıkları bu tiptedir(40).

e - Çapraz Kafes Dilimli Başlıklı, Taşkın Sarıklı Kavuklar: Bu tipe 11 örnek girilmektedir. Bunların 3 d grubundan tek farkı, başlığın çapraz kafes şeklinde bezenmesidir. 3 d ve 3 e gruplarının bazı örneklerinde başlık yukarı doğru az genişlemektedir. Kadı, zaim, kethuda gibi görevlilerde görülür.

İzmir'de 1755/56 tarihli Alaybeyi Ahmed Ağa'nın mezar taşı başlık tipi bu gruptandır, eşraftan Süleyman Ağa'nın 1762 tarihli mezar taşının kavuğunda başlık baklava dilimi şeklindedir(41).

Taşkın sarıklı olan d ve e tiplerinin 18. Yüzyıl modası olduğu söylenebilir. Buna karşılık 19. Yy.da yapılan, Arif Ahmed Paşa'nın albümündeki başlıkların büyük kısmı d tipindedir(42).

4 - Alt Kenarı Düz Sarıklı Kavuklar:

a - Çubuklu Başlıklı ve Kısa Sarıklı Kavuklar: 92 sıra numarası ile 1 örneği vardır. Biçim olarak 1 a, 1 b ve 1 c tiplerine benzer. Başlık düşey çubukludur. Sarığı taşkın değildir ve 1. gruptan önemli farkı, başlığın ön alt kısmında, sarığın başlık görünecek şekilde bir boşluk bırakmayıp düz sarılmasıdır. Bu yüzden 1. grupta kavuğun önden görünüşünde alt kısımda sarık yukarı kıvrım yaparken, bu grupta kıvrım yoktur,

düzdür. 1. grup kadar da zengin görünmez.

b - Baklava Dilimli Başlıklı ve Sarıklı Kavuklar: 5 örneği incelenmiştir. Başlığı baklava dilimleri halinde süslenmiştir. Sarığı taşkın değildir. Derviş, kadı, medrese kapıcısı gibi değişik meslek mensuplarında bulunur.

C - OVAL BAŞLIKLAR:

6 örneği bulunmuştur. Başa tam oturan, kalıpsız, takke türü bir başlığın, dar ince şeritlerle tamamen sarılmasıyla yapılmıştır. Yalnız 21 numaralı sarıkta, başlığın üst kısmı görünür. Örneklerin çoğu 19. yüzyıldandır. Daha çok orta dereceli ulemâ mezar taşlarında görülür. Küçük Ayasofya Câmisi haziresinde benzer örnekleri vardır(43). İzmir'de bulunan benzer iki örnekten 1829/30 tarihli olanda yatan kişinin mesleği belli değildir, 1852 tarihli olan ise bir sandıkçıya aittir(44). Amasya'da ikisi 1810, 1822 tarihli, birisi tarihsiz olmak üzere 3 örneği bilinmektedir. İlki bir mütevelliyeye, ikincisi bir Halvetî şeyhine aittir(45).

D - BAŞLIKLAR

1 - Uzun Silindirik Başlıklar: Altı örneği vardır. Bu gruptaki Mevlevî sikkelerinde alt kısımda taşkın olmayan bir sarık olabilir. Yalnız 96 numaralıda sarık biraz taşkındır. Biçim olarak sıfır kalıplı fesler ile Mevlevî sikkeleri eşitler. 59 numaralı başlık bir fes midir, sikke midir, açıkça anlaşılıyor. Kitabede bir tarikatla ilgi kurulabilecek bir ifade yoktur. Sadece kişinin seyyid olduğu belirtilmiştir. 1720 tarihli bir minyatürden, Mevlevîlerin bu tarihte de aynı tür başlık taktıkları anlaşılıyor(46).

2 - Kısa Silindirik Başlıklar: İki tanedir. Başlığın alt ucunda halka şeklinde bir kürüklü kısmı vardır. 101 numaralı örnekte Kadiri dervişi olduğu yazılıdır. Aynı başlık Ankara Ahi Şerafettin Türbesi'ndeki mezar taşında vardır ve bir Nakşibendi şeyhine aittir.

3 - Sarıklı Kısa Başlık: Tek örneği bir Kadiri şeyhine aittir. Takke biçimli bir başlığın alt kısmının etrafına ön tarafında çapraz biçimde birbirinin üstüne gelen sarık bağlanmıştır.

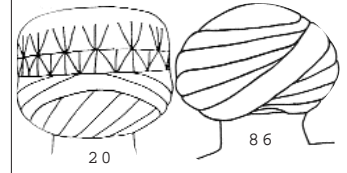
D 1 grubundaki 95 numaralı örnek dışında D grubunun tamamı tarikat başlıklarıdır. Bu grup içinde Mevlevî, Rıfai ve Kadiri tarikatları ismen belirtilmişlerdir. 98 numaralı örnek bir Rıfai dervişine ait olmasına karşılık aynı başlık, Yenikapı Mevlevîhânesi haziresindeki bir Mevlevî dervişinin 1701 tarihli mezar taşında görülmektedir(47). Hamidiye kalıplı fesler içinde düşündüğümüz 82 numaralı örnekte tarikat ismi yazılmadan kişinin derviş olduğu söylenmiştir. Ancak başlık Bektaşî tarikatına aittir. Yine 38 ve 97 numaralı örneklerde tarikat adı verilmeden kişilerin şeyh oldukları ifade edilmiştir. Bunlardan 97 numaralı örnek bir halvetî şeyhine aittir(48). Ancak Menzel'in(49) tarikat başlıkları sınıflamasındaki örneklerin hiç birine tam olarak benzemezler. 43 numaralı örnekte ise aynı zamanda derviş olan bir debbağın başlığı tarikat başlıklarından değil, normal bir kavuktur.

Bir saray görevlisine ait olan 95 numaralı başlık biçim olarak tarikat başlıklarını andırır. Ancak bütün yüzeyi işlemlidir. Benzer bir başlık zülüflü baltaçı başlığı(50), bir diğeri ise Sultan 4. Murad'ın mirahurunun kumandanının kızının mezar taşı başlığı olarak gösterilmiştir(51).

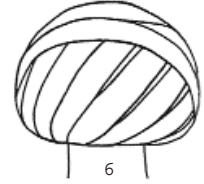
E - FESLER

Fes, yakın tarihimizin ilgi çekici bir başlığıdır(52). Hakkında yeterli araştırma yapılmamıştır. Frigyalılardan Roma ve Bizans'a(53) veya Fransız ihtilalinin sembolü olup Yunan adaları yoluyla Kuzey Afrika'ya geçtiği görüşlerinin(54) fazla bir temeli yoktur. Batı kaynaklarına göre ise kökeni Fas şehridir(55).

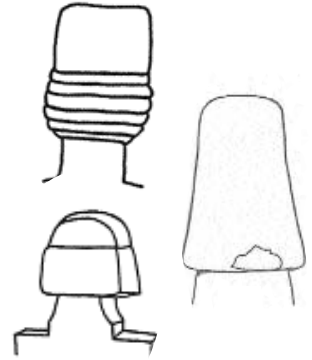
Kuzey Afrika'nın 16. Yüzyılda Osmanlıların eline geçmesiyle fesin de

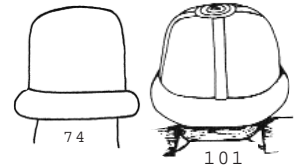
Baklava dilimli başlıklı ve sarıklı kavuk

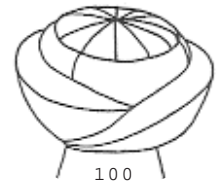
Oval başlıklar

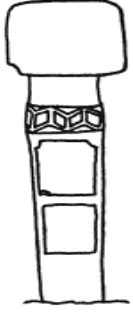
Uzun silindirik başlıklar

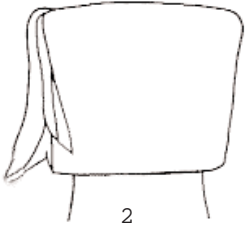
Kısa silindirik başlıklar

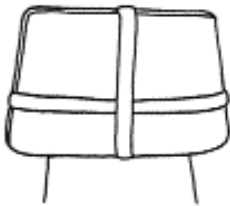
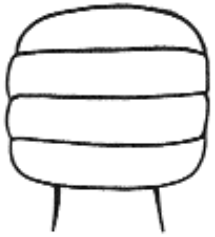
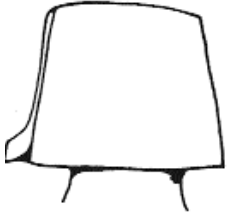
Sarıklı kısa başlık

Fes biçiminde başlığı olan bir mezar taşı abri.

2

Sarıklı Fesler

Türk kültürüne girdiğini kabul edebiliriz. 1827 yılında askerlerin resmi başlığı olarak kabul edilmiş, 1829 yılında nizamnamesi yayımlanmıştır(56). 16. Yüzyıl türbelerindeki bazı kadın mezar taşı başlıkları(57), 16. Yüzyıl resim albümlerindeki kadınlara ait bazı başlıklar fese benzemektedir(58). Başlığının sonradan yenilenmiş olması ihtimalini de göz ardı etmemek üzere, Makedonya'nın Ohri şehrindeki Haydar Paşa Câmisi'nin haziresinde H. 971 / M. 1563 tarihli fes biçiminde başlığı olan bir mezar taşı tespit ettik.

Bunlar, fesin 1827 yılından önce de Osmanlı toplumunda kullanılmış olabileceği fikrinin araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, fesle ilgili açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere, 90, 87, 31, 68 numaralı ve fes başlıklı örneklerimiz, fesin resmi başlık olarak kabulünden daha önceki tarihlerle aittir. İstanbul mezar taşları hakkında yapılan incelemelerde de 1827 yılından önceki tarihleri taşıyan fesli mezar taşları vardır(59).

İncelediğimiz 101 mezar taşından 26 tanesinde başlık olarak fes kullanılmıştır.

1 - Mecidiye Kalıplı Fesler: Toplam 26 fes biçimli başlığın 12 tanesi Mecidiye kalıbında yapılmışlardır. Bu gruptaki feslerde üst kısım alt kısımdan biraz daha geniştir. Fes aşağı doğru hafif daralmaktadır. Mesleklerde belirgin bir ayırım yoktur. Hizmetli, katip, paşa bu tip fes giymektedirler.

1842 /43 ve 1845/46 tarihli İzmir'den iki örnek bu tipe benzemektedir(60).

2 - Aziziye Kalıplı Fesler: 26 fes biçimli başlığın 9 tanesi bu tiptedir. Fesin alt çapı üst çapından büyüktür. Üstten alta doğru eğim fazladır. Askerler ve memurlar giymektedir. Laqueur, X 3 adını verdiği ve en yaygın fes tipi olarak kabul ettiği bu tipin en eski örneğinin 1846/7 yılına ait olduğunu yazar(61).

3 - Hamidiye Kalıplı Fesler: Bu tipe gelen 6 örnek belirlenmiştir. Bunlarda da

fesin üst çapı alt çapından daha dardır. Ancak Aziziye tipine göre daha yüksektirler ve üstten alta doğru eğim azdır. Kehribarcı, derviş ve öğrenci fesleri bu tiptedir.

İzmir'deki 1855 tarihli Kadri Paşa'nın ve nüfus memuru Hafız Ali Efendi'nin mezar taşlarındaki fesler bu kalıba benzemektedir(62).

4 - Sarıklı Fesler: Fes grubu içine sokmakta tereddüt ettiğimiz bu tipin iki örneği vardır. 50 sıra numaralı örnekte silindirik bir başlığın çevresine, üst üste düzgün şeritler halinde sarık sarılmıştır. 81 numaralı örnekte Aziziye kalıplı bir fese benzer başlık çevresine, çapraz eğimde şeritleri kademeli bir sarık sarılmıştır. Benzer bir örneği Küçük Ayasofya Camisi haziresindedir. Cami imamına ait olan örnek 1909 tarihlidir(63). Çizimi olmadığı için ne kastettiği tam açık olmamakla birlikte Laqueur, festen türeyip türemediğini anlayamadığını söylediği sarıklı feslere X 5 tipi demiştir. Verdiği örneklerin en eskisi 1805-6, en geçi 1904 tarihlidir(64).

Fesleri tarihleri itibarıyla değerlendirdiğimizde, en erken örneğin 1715, en geç örneğin ise 1903 tarihli oldukları görülür. 2 örnek 18. yüzyıl, 22 örnek 19. yüzyıl, 2 örnek 20. yüzyıldandır. 18. Yüzyıldan kalan 2 örneğin dışında 31 numaralı ve 1815 tarihli örnek, fesin resmi başlık olarak kabul edildiği 1828 yılından önce de giyildiğini göstermektedir.

Tarih bakımından değerlendirmeyi bir de fes biçimleri açısından yaptığımızda, en erken tarihli 3 örneğin ikisinin Mecidiye kalıplı olduğu görülür. Bu grubun en geç örneği 1858 tarihlidir.

Aziziye kalıplı feslerin en erken örneği 1786, en geç örneği ise 1903 tarihlidir.

Hamidiye kalıplı feslerin en erken örneği 1852, en geç örneği ise 1899 yılındandır.

Bu tarihler, fes biçimlerine Mecidiye, Aziziye, Hamidiye gibi isimlerin

veriliş sebebinin, bu biçimlerin o sultanların saltanatlarında ortaya çıkışlarının olmadığını gösteriyor. Ancak söz konusu sultanlar zamanında moda haline geldiği için sultanların isimleriyle anılmış olmalıdırlar.

Başlık olarak fes kullanılan mezar taşlarının ait oldukları kişilerin meslekleri asker, memur, saray görevlisi, esnaf, tarikat ehli ve , hizmetlidir.

Mesleklerdeki bu çeşitliliğe karşılık, fes biçimlenişlerinde bunları belirtecek bir farklılık yoktur. Mülazım ve paşa feslerinde bir ayırım görülmez. Yalnız 63 numara, 1870 tarihli maliye mektupçusu fesinde, fesin alt kenarında üzerinde bitkisel bezeme bulunan bir şerit dolanmaktadır. 42 numara 1840 tarihli hizmetli fesinde, 93 numaralı 1848 tarihli katip fesinde, püskülden başka ayrıca püskülün yanında bir kumaş parçası sarkmaktadır. 54 numaralı 1841 tarihli divan-ı hümayun hocası fesinde de yan püskül ve kumaş parçasından başka ayrıca ön tarafta sarkan püskül grupları vardır. Bunlar sayıca azdırlar ve mesleklere göre bir tercih göstermemektedirler. Fes üzerinde yatay ve düşey eksenlerde birer dar şerit bulunan örnek ise tarikat mensubuna aittir. Tür olarak Bektaşî dervişlerinin giydiği bir başlıktır. İzmir'de 1893, 1916/17, 1918 tarihli örnekleri biliniyor(65).

Feslerin hepsinde püsküller giyene göre sağ tarafa sarkıtılmıştır. Yalnız 90 numaralı ve 1715 tarihli bir örnekte püskül sol tarafa bırakılmıştır.

II - BAŞLIKLARDA BEZEME

A - KAVUKLARDA BEZEME

Başlıklarda bezemeye, ağırlıklı olarak kavuklarda yer verilmiştir. Bunlarda, sarıklara göre başlık daha fazla görünmektedir. Başlığın düşey çubuklar veya baklava dilimleri şeklinde işlenmesi veya sarığının yanlara doğru fazlaca taşkın yapılması başlıklardaki be-

zeme olarak kabul edilebilir.

Kavuklarda bu ana elemanların dışında, olmaması durumunda başlıkta önemli bir değişiklik yaratmayan bezeme elemanları da vardır: Sorguç ve çiçekler.

Kavukların ön yüzüne tutturulmuş olan bu süs elemanlarının çiçek mi yoksa tüy mü olduğunu anlamak her örnekte kolay olmamaktadır.

Yalnız çiçek olan 5 örneğin hepsi 18. Yüzyılın ikinci yarısından ve kavukların 1 d ve e grubundaki taşkın sarıklı tiptedirler. 4 tanesinde çiçekler, sarığın, başlığa bakana göre sağ taraftaki taşkın kısmında kabartma olarak işlenmiştir. Yalnız 41 numaralı örnekte gül başlığın sol tarafına işlenmiştir. Sarığın başlığa sarıldığı üst kenarından aşağı doğru sarkan ve bir gövdeden çıkan iki dal biçimindedir. Dalın biri yapraklıdır, diğerinde çiçek, daha çok gül vardır. Örnek sayısı az olduğu için mesleklere göre bir şey söylenemiyor. Başlıklara çiçek takma, döneminin edebiyatına da yansımıştır. 18. Yüzyıldan Es'ad-ı Bağdadî'nin

"Güzelsin bî-bedelsin söz götürmez hüsnün ammâ kim

Sen ey gül-çibre hem seng-i gül-i destarsın bayfâ"

ve Nedim'in(66)

"Ben bugün bir nev-babâr-ı hüsn-ü ân seyreyledim

Tarf-ı destârında sünbül gibi mulâr var idi"

beyitlerini örnek gösterebiliriz. Örneklerimiz arasında 16. Yüzyıldan başlık yoktur, ancak başlıklara çiçek takmanın 16. Yüzyılda da var olduğu Nev'i'nin şu beytinden anlaşılıyor(67):

*Bu şî'ri güzeller no'la başında götürse
Nev'i sokulur gûşe-i destâra şükûfe*

Yalnız sorguç kullanılan 19 örneğin biri 18. Yüzyıl, diğerleri 19. Yüzyılın ilk yarısındadır. Kavukların B 1 grubun-

dandırılar. Başlığa sarılan sarığın alın üzerinde bıraktığı boşluğun, bakana göre sol altından başlayıp sağ yukarı doğru çapraz olarak yükselen bir tüy biçimindedir. Başlıklara tüy takmanın, kültürümüzün Orta Asya dönemine kadar inen bir geçmişi vardır. Hun, Göktürk ve Uygurlarda tolgalara tüy takıldığı, daha sonra Selçuklu, Memluk ve İlhanlı, Akkoyunlu ve Karakoyunlularda bunun devam ettiği, Osmanlılarda kesin belgelere dayanan ilk örneklerin Kanuni dönemine ait olduğu belirtilmiştir(68). Osmanlı sultanlarının kullandıkları genellikle kıymetli taşlarla bezelidir. Sorguçların, Padişahın yanı sıra rütbe işareti olarak kapı kulu ocağı mensuplarından bazıları tarafından kullanıldığı, biri kuş tüyünden (rütbesine göre balıkçıl veya turna kuşu tüyü), diğeri bakır veya altın tellerden olmak üzere iki türü olduğu ifade edilmiştir(69). 16. yüzyıldan Nigari'nin Kanunî ve silahtarlarını gösteren minyatüründe, Kanunî'nin sarığına sade, basit bir tüy takıldığı görülmektedir(70). Örneklerimizde tüy dediğimiz parçalar başlığın alt ucundan itibaren işlenmeye başlanmıştır. Oysa minyatürlerdeki tüyler çoklukla sarığın üst kenarından sonra başlığın ön tarafına takılmıştır.

Önceki grupta örneklerin açıkça çiçek olduğu anlaşılmasına karşılık bu gruptaki örneklerin açıkça tüy olup olmadıklarını tam söyleyemiyoruz. Bu gruptaki örneklerin işlenişi ile ilk grupta 58 numaralı örnekteki gül çıkan selvi dalının işlenişi benzerdir. Ancak iç işlenişinden bunun servi dalı olduğu açıktır.

Sorguç ve çiçeğin beraber kullanıldığı gruptaki üç örnekte 57 numaralı örnekte tüy ve çiçek ayrımı belirgindir. Ancak 35 numaralı örnekte gül ve tüy ayrı işlenmiş olmalarına karşılık tüyün iç işlenişi, 58 numaralıdaki selvi dalı ile aynıdır. 36 numaralı örnekte de tüy ve çiçek ayrı mıdır, birbirinin devamı mıdır, tam anlayamıyoruz. Ancak sorguç kullanımını başlıklarda kökü Orta Asya Türk kültürüne kadar inen bir uygulamadır. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı kültüründe de yaygın bir kullanımı vardır. Bu

na da dayanarak bunları da sorguç olarak nitelendirdik. Tüy, kazıma tekniğinde, ortadaki bir ana çizgiye v şeklinde birleşen çizgilerden oluşmaktadır. Bu 19 örneğin 5 tanesinde tüy sol alt köşeden başlayıp sağ çapraza doğru yükselmekte, sarığın bittiği yerden sonra aynı yöne devam eden oval şekilli, sarığın ucu olduğunu düşündüğümüz bir parça daha bulunmaktadır (10, 18, 66, 84, 91 numaralı örnekler). 5 tanesinde ilk gruptan farklı olarak sadece sarığın bitiminden sonraki sarığın ucu işlenmemiştir (19, 23, 33, 70, 83). 3 tanesinde, asıl tüy yapılmayıp, sarığın bitiminde, başlığın üzerine sağ köşede oval sarık ucu işlenmiştir (8, 15, 85 numaralı örnekler). 4 tanesinde, sol alttan sağ üst köşeye doğru yükselen tüyün sarığın bitiminden sonraki küçük parçası, küçük bir farkla sağ köşede değil ortadadır (12, 27, 77, 89). 2 tanesinde ise yine sadece sarığın bitiminden sonraki kısımda sol tarafta sarık ucu yapılmıştır (60, 65 numaralı örnekler).

B - FESLERDE BEZEME

2 örnekte bezemeye gidilmiştir. 63 numaralı ve 1870 tarihli örnekte fesin alt kenarında bir şerit halinde S biçimli kıvrım dal işlenmiştir. 69 numaralı ve 1857 tarihli örnekte ise fesin ön ortasındaki oval madalyon içinde maşallah yazısına benzer bir şekil işlenmiştir.

III - YAZILARDAKİ KONULAR VE YAZI TÜRLERİ

A - KONULAR

Prokosch, yazılardaki konuları 1- Yakarış 2- Dua 3- Kimlik 4- Dua İsteme 5- Tarih olmak üzere 5 başlık altında incelemiştir(71). Biz biraz daha ayrıntıya inerek 11 başlık altında topladık:

1 - Başlangıç İfadesi 2- Durum Bildirme 3 - Sebep Bildirme 4 - Tanrıdan İstek 5 - İnsanlardan İstek 6 - Meslek 7 -Aile-Baba Adı 8-Tanrıdan İstek (dua) 9 - Ölenin Adı 10 - İnsanlardan İstek 11- Tarih

Hatta ayrıntıya girmemize karşılık belirlediğimiz başlıkların dışında konular da çıkabilmektedir. Örneğin 54 nu-

maralı 1841 tarihli, 63 numaralı 1870 tarihli iki mezar taşında ölen insanın yeteneklerinin belirtildiği insana övgü ve 93 numaralı 1848 tarihli mezar taşında "Uyan cân-ı gaffletden değildir bâki mülk-i cihân" ifadesiyle insanlara uyarı yapılmıştır. Sayıları az olduğu için bunları ayrı bir konu olarak göstermedik.

1 - *Başlangıç İfadesi*: Toplam 101 mezar taşı örneğimizden 79 tanesinde başlangıç ifadesine yer verilmiştir. Yalnız 95 numaralı örnekte Ah Mine'l Mevt ve Huve'l Hayyu'l Bâki olmak üzere iki tane birden bulunur. 21 örnekte giriş ifadesi yoktur. Başlangıç ifadesi kullanılmamasının 18. Yüzyılda daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim İstanbul'daki 18. Yüzyıldan 150 mezar taşından 83 tanesinde olmadığı bilinmektedir(72).

Tanrının sıfatları örneklerimizin yoğun olduğu 18. Ve 19. yüzyıllarda kullanılmıştır. Ancak Huve'l baki, Huve'l Hallaku'l Bâki gibi tanrının sıfatları, Ah Mine'l Mevt gibi serzeniş ifadelerinin 19. yüzyılda yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Laqueur ölümü güzel bir hayata geçiş kabul eden klasik İslâm anlayışından sonra bu serzenişlerin Batı etkisiyle ortaya çıktığını söyler(73). Kendi içinde 4 alt gruba ayrılmaktadır.

a - *Tanrının Sıfatları*: En yaygın olan türdür. 79 örneğin 47 tanesinde vardır. 7 şekilde kullanılmıştır:

a.1: Bâki Hu: 1 örnekte yer alır (sıra nu: 64)

a.2: El Bâki: 1 mezar taşında vardır (sıra nu: 66).

a.3: Huve'l Bâki: En yaygın ifadedir. 30 örnekte yazılıdır. 6 tanesi 18. yüzyıldan, 23 tanesi 19. Yüzyıldandır, 1 örnek 1903 tarihlidir. Örneklerimiz itibarıyla Huve'l Baki ifadesinin 19. Yüzyılda yaygınlaştığını söyleyebiliriz. İstanbul'daki mezar taşlarında da en fazla bu ifade tercih edilmiştir.(74)

a.4: Huve'l Hallâku'l Bâki: İkinci yaygın biçimdir. 21 mezar taşında görülür. 6 tanesi 18. Yüzyıldan, 15 tanesi 19. Yüzyıldandır. Burada da bu ifadenin 19. Yüzyılda yaygınlaştığı anlaşılıyor. 1599-1600 tarihli Şair Bâki'nin mezar taşında görülen bu ifadenin İstanbul'daki en eski

örnek olduğu belirtilmiştir(75).

a.5: Huve'l Hayy: 1 örnek (sıra nu: 81)

a.6: Huve'l Hayyu'l Bâki: 9 örneği vardır. 4 tanesi 18. yüzyıldan, 5 tanesi 19. yüzyıldandır.

a.7: Ya Hu: 5 örnek (14, 59, 98, 100, 101). 2 tanesi 18, 2 tanesi 19, 1 tanesi 20. yüzyıllara aittir.

Yine bu grup içinde düşünülebilecek, Tanrı'nın tekliğini ifade eden "la - mevcude illa - hu" 91 numaralı örnekte yer almaktadır.

b - *Serzeniş*: 79 örneğin 8 tanesinde vardır. 2 şekilde görülür.

b.1: Ah Mine'l Firak: 1882 tarihli 1 örnek (sıra nu: 67) vardır.

b.2: Ah Mine'l Mevt: 7 örnek belirlenmiştir. (39, 46, 48, 62, 68, 88, 95)1786 tarihli 68 numaralı örnek dışında diğerleri 19. yüzyıldandır.

c - *Dua*: El fâtiha şeklinde 2 örnekte vardır. Bunlardan 1803 tarihli, 35 numaralı mezar taşı alışıldık konu başlıklarına sahiptir, farklı olarak giriş cümlesinde ayrıca El Fâtiha yazılmıştır. 1738 tarihli, 61 numaralı örnek farklıdır. Ebcetle tarih düşüldüğü için tarihten hemen önce yazılması gereken fatiha girişe alınmıştır. Başlangıç ifadesinde bunlardan herhangi birinin fazlaca kullanılması yöresel tercihler de olabilmektedir. Fatiha ifadesinin Edirne mezar taşlarında 15 - 18. Yüzyıllarda kullanıldığı belirtilmiştir.(76)

d - *Besmele*: 26 sıra numarası 1 mezar taşında yazılmıştır.

2 - *Durum Bildirme*: 101 mezar taşından 42 tanesinde durum bildirme ifadesine yer verilmiştir.3. Şahıs dili ile veya ölenin ağzından ölüm olayının bildirildiği kısım. Genellikle hemen başlangıç ifadesinden sonra gelir. 18. yüzyıldan 10 örneğe karşılık 19. Yüzyıldaki 32 örnek bu kısmın 19. yüzyılda yaygınlaştığını gösteriyor:

Sıra No	İfade
8	Genç iken göçdü cihândan
36	Gitdi bağ-ı cihândan gonca fem bu nev- civan
63	Göçüp dâr-ı fenâdan eyledi azm-i bekâ eyvâh
68	Genç iken göçdü cihândan böyle bir hulk-ı halîm
74	... solup gonca-i rânâ gülüm
	Figân eyleyüp uçdı bülbülüm

3 - *Sebep Bildirme*: Genellikle ölüm sebebinin açıklanmadığı görülüyor. 101 mezar taşı örneğimizden sadece 7 tanesinde ölüm sebebi belirtilmiştir. Bunlardan 4 tanesinde emrâz kelimesi ile genel bir hastalık, 1 tanesinde veba, 1 tanesinde evlat hasretine dayanamama, 1 tanesinde göze gelme, 1 tanesinde ise şehitlik ölüm sebebi olarak bildirilmiştir. Biri dışında kalanlar 19. Yüzyıldandır. İstanbul'da ölüm sebebi belirtilen 2000 mezar taşından 99 tanesinde hastalık adının açıkça yazıldığı söylenmektedir(77).

Emr-i Hakla dürlü emrâz geldi benim tenime

Bulmadı sıhhat vücûdum sebep oldu mevtime

ifadesinin 19. yüzyılda mezar taşlarında bir süs gibi kullanıldığı görüşünün neye dayandırıldığını bilmiyoruz(78).

4 - *Tanrıdan İstek*: 101 örneğimizden 20 tanesinde Tanrıdan af dileme, yerinin cennet olması, Tanrının rahmet etmesi gibi istekler yazılmıştır. Genellikle durum bildirme ifadesinden sonra gelir (Bkz. 1. TABLO).

Sıra No	Tanrıdan İstek	Tarih
58	İde kabrini cennet Hak Teâlâ	1762
68	Dilerim kabrini pür nûr eyleye	1786
	Rabbi'l Kerim	

5 - *İnsanlardan İstek*: 101 örnekten 12 tanesinde kullanılmıştır. 3 tanesi 18. yüzyıl, 9 tanesi 19. yüzyıldandır. Tanrıdan istek kısmından sonra gelir. Farklı biçimlerde olmakla birlikte temelde istenilen, mezarın ziyaret edilmesi ve bir fatiha okunmasıdır. Tanrıdan ve insanlardan istek aynı şiiirde de yer alabilmektedir.

Sıra No	İnsanlardan İstek	Tarihi
1, 50, 99	Alâmetden murâd ola Duâdır bugün bana İse yarın sanadır	1743, 1838, 1745
2	Okuyup bir fâtiha irsâl ideler rûhuma	1845
13, 72	Gelüp kabrimi ziyâret iden ihvân ideler ruhuma bir fâtiha ihsan	1824, 1845

6 - *Meslek*: 101 mezar taşından 74

tanesinde meslek belirtilmiştir. Mesleklerde 10 grup belirlenebilmektedir: Askeri zümre, kalemiyye, ilmiye, esnaf, öğrenci, din görevlileri, tarikat ehli, sanatçı, hizmetli.

7 - *Aile veya Baba Adı*: 101 örnekten 42 tanesinde vardır. Genellikle insanlardan istek veya varsa meslek kısmından sonra gelir. Aileden meşhur olan bir kişinin aile lakabı haline gelmiş ismi, babanın, kardeşin, dedenin, hatta oğulunun adı belirtildikten sonra dua ve ölenin ismi yazılmaktadır. Örneklerin çoğu 19. yüzyıldandır

8 - *Dua*: 101 örnekten 77 tanesinde dua ifadelerine yer verilmiştir. Daha çok hemen ölenin adından önce gelmektedir. Merhum, merhum ve mağfur, cennetmekân, el muhtâc ilâ rahmet-i Rabbihi'l gafur gibi kalıplar görülür.

9 - *Ölenin Adı*: Bütün mezar taşlarında ölenin adı yazılmıştır (Bkz. 1. TABLO).

10 - *İnsanlardan İstek*: 5 numaralı bölümde söz edilen insanlardan isteğin bir tekrarıdır. Orada şiir diliyle değişik biçimlerde belirtilen istek burada daha kalıplaşmış şekillerle ifade edilmiştir. Sistem olarak son satırda ölüm tarihi aynı zamanda ebce ile verilen 9 örnekte, insanlardan istek kısmına yer verilmemiştir. Diğer örneklerin hepsinde bu bölüm vardır. Birbirlerine yakın olmakla beraber 11 değişik ifade şekli kullanılmıştır: (Bkz. 1. TABLO)

a - *Rubiçün el Fâtîha*: 92 örnekten 20 tanesinde vardır. 4 tanesi 18, 16 tanesi 19. yüzyıldandır.

b - *Rubiçün Fâtîha*: 92 örnekten 20 tanesinde görülür. 1 tanesi 17. , 4 tanesi 18, 15 tanesi 19. yüzyıldandır.

c - *Rubuna Fâtîha*: 92 örnekten 19 tanesinde vardır. 10 tanesi 18, 9 tanesi 19. yüzyıldandır.

d - *Rubiçün Rızaen Li'l labi'l Fâtîha*: 92 örnekten 12 tanesinde görülür. Örneklerin 1899 tarihli olanı dışında diğerlerinin 19. Yüzyılın ilk yarısına ait oldukları dikkati çeker.

e - *Rubuna El Fâtîha*: 92 örnekten 9

tanesinde bulunur. 18. Ve 19. Yüzyıllar arasında dengeli bir dağılım vardır.

f - *Bi hurmetihî'l Fâtîba*: 92 örnekten 4 tanesinde kullanılmıştır. Örneklerimiz itibarıyla yalnızca 18. Yüzyılda tercih edilmiş görünüyor.

g - *Rub-ı Şerifleri İçin el Fâtîba*: 3 örnekte yer alır

h - *Rubuna Bir Fâtîba İbda İdiniz*: 81 sıra numaralı 1912 tarihli bir örnekte kullanılmıştır. Aslında 5 numaralı insanlardan istek grubundakilerle eşitir. Yalnız yer itibarıyla sonda olduğu için bu grup içine aldık

ı - *Rubuna*: 62 sıra numarası ve 1846 tarihli 1 örneği vardır.

j - *Ruhîcün ve Kaffe Ehl-i İman Ervah-ı Şerifi İçin Li'l labi'l Fatîba*: 98 (1820) ve 93 (1848) sıra numaralı ve tarihli 2 örneği belirlenebilmiştir.

Bu ifade biçimlerinden ruhiçün el fatiha, ruhiçün fatiha ve ruhuna fatiha şekillerinin % 60' lık bir ağırlıklı paya sahip oldukları, bunların içinden halk Türkçesine daha yakın olan ruhuna fatiha şeklinin 18. yüzyılda daha fazla kullanıldığı söylenebilir. Prokosch'un da bu şekli daha eski olduğunu yazdığını belirten Laqueur, kendi araştırmasına göre 1591 - 1688 yıllarına ait 47 mezar taşından 29 tanesinde ruhiçün fatiha olduğunu, bu tipler arasında zamana bağlı bir tercihten söz edilemeyeceğini ifade etmektedir.(79) İstanbul'daki bütün mezar taşlarının dökümü yapılmadıkça bu tür oranlarda farklı yorumlar olacağı açıktır. Bi hurmetihî'l fatiha biçiminin ise 18. yüzyılda kullanıldığı görülmektedir.

11 - *Tarih*: İncelediğimiz 101 mezar taşından 1 tanesi 17. yüzyıl, 31 tanesi 18. yüzyıl, 65 tanesi 19. yüzyıl (bunların 50 tanesi 19. yüzyılın ilk yarısına aittir), 3 tanesi 20. yüzyılın başlarına aittir. Tarihi gün ay ve yıl olarak tam vermenin 19. yüzyılda yaygınlaştığı anlaşılıyor

40 örnekte ise tarih sadece yıl olarak verilmiştir. Bunların 1 tanesi 17.

yüzyıl, 1 tanesi 20. yüzyıl, 16 tanesi 19. yüzyıl, 22 tanesi ise 18. yüzyıl mezar taşlarıdır. Buna karşılık İstanbul'un geneli için, tarihi gün, ay ve yıl olarak verilenlerle sadece yıl olarak verilenlerin sayısının yaklaşık eşit olduğu ileri sürülmüştür(80). 8 örnekte tarih aynı zamanda ebceyle düşürülmüştür.

Mezar taşlarında doğum yılı hiç yazılmamıştır. Genellikle durum bildirme cümlelerindeki nev civânım, gonca-i râna gülüm gibi ifadeler ölenin çocuk olduğunu düşündürüyor.

B - *Yazılarda İşlenen Konuların Sıralanışı* 9, 10, 11 numara ile gösterdiğimiz, ölenin adı, insanlardan istek ve tarih bütün mezar taşlarında bulunmaktadır. Bunların dışında kesin bir kural gibi bütün örneklerde olmamakla birlikte 18. Yüzyıl örneklerinin yazılarda ifade edilen konu sayısı bakımından daha sade olduğunu söyleyebiliriz.

IV - GÖVDE BİÇİMLERİ VE ÖLÇÜLERİ:

Örneklerimizin hepsi başlığı olan erkek mezar taşlarıdır. Yine bunların tamamı, birer baş taşıdır. Gövde biçimlenişi olarak 2 tip görülür: kare ve dikdörtgen. Kare biçimli gövde sadece 2 tanedir: 3 numaralı ve 1715 tarihli ile 97 numaralı ve 1671 tarihli mezar taşları. Kalanların hepsi düşey dikdörtgen gövde biçimlidirler. Bunların içinden de 6 tanesinde gövde kenarları devam eden s kıvrımı şeklinde dalgalıdır. Bu modanın 19. yüzyılın ortalarında başladığı söylenebilir. Mezar taşlarının ölçüleri itibarıyla kesin bir çizgi takip edebilmek mümkün görünmüyor. 18. ve 19. yüzyıllarda her yükseklikte mezar taşı yapılmıştır. 18. yüzyıl mezar taşlarında ağırlığın 140 cm. yüksekliğe kadar olduğunu, 19. yüzyılda mezar taşlarının boylarının yükseldiğini söyleyebiliriz. 2 metrenin üzerinde boyu olan dört örnek de 19. yüzyıl-

*- Sn. Halit Çal'a nerede ise bir kitap hacminde olan çalışmasını muhtasar hale getirip yayımlanmak üzere bize gönderdikleri için tekrar teşekkür ediyoruz (Yay. notu)

dandır.*

ÖRNEKLER

ZAL MAHMUT PAŞA TÜRBESİ HAZİRESİ

Numarası:2

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 147 e: 35 k: 11.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 20 üst çap: 23 yük: 18

Taribi: 25 Haziran 1845

Kitabesi:

- Huve'l Bâki
- Emr-i Hakla dürlü enrâz geldi benim tenime
- Bulmadı sıbhat vücûdum sebab oldu mevtime
- Akıbet irdi ecel rihlet göründü cânıma
- Okuyup bir fâtıba irsal ideler rûbuma
- Eyyub El Ensâri'de Çulcılar Kethudâsı
- İken irtihâl-i dâr-ı bekâ iden
- Merbûm u mağfur leh cennet-mekân
- Firdevs-u âşiyân es-seyyid
- Ahmet Ağa'nın rûbîçün
- Rızâen li'l-labi'l teâle'l fâtıba
- sene fi 19 cemâziye'l âbir 1261

Numarası:3

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 191 e: 15.5 k: 14.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 40 üst çap: yük: 28.5

Taribi: 1715

Kitabesi:

- Merbûm u mağfur
- Çelebi Kethudâ Bey
- Zâde Müderris Ali
- Efendi rûbîçün
- fâtıba
- 1127

Numarası:6

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 98 e: 21.5 k: 10.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26 üst çap: ... yük: 18

Taribi: 1762

Kitabesi:

- Halen şebr-emini
- Hâşim Ali Bey Efendi'nin
- Mabdümu merbûm
- Es-Seyyid İbrâhim Bey
- Rûbîçün fâtıba
- 1176

Numarası:11

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 136 e: 30 k: 14

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26 üst çap: 24 yük: 24

Taribi: 1 Aralık 1803

Kitabesi:

- Huve'l Bâki
- Şâh Sultan
- Çiraklarından cennet
- Mekân firdevs
- Aşiyân merbûm
- ve mağfur Zâim
- Selim Ağa'nın
- Rûbma el fâtıba
- 16 şa'ban 1218

Numarası:12

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 141.5 e: 36.5 k: 10.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 31 üst çap: 28 yük: 22

Taribi: 24 Eylül 1823

Kitabesi:

- Huve'l Hallâku'l Bâki
- Emr itdi Hudâ eyledi fermân
- Erişdi ecel virmedi amân
- Murâda ermedim dünyâda hemân
- Cennetde virir murâdım hâlik-i rihlet
- Gençliğine doymayan murâdına ermeyen
- Zal Mabmûd Paşa Câmiî müezzîn başısı
- Merbûm u mağfur ilâ rahmeti Rabbi'l-gafûr
- Dülgerbaşızâde cennet-mekân
- Baştabtacı bülbül-i gülzâr Halil Efendi
- Rûbîçün el fâtıba
- fi 18 mubarrem 1239

Numarası:13

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 158 e: 35.5 k: 11.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 32 üst çap: .. yük: 23

Taribi: 8 Haziran 1824

Kitabesi:

- Huve'l Hallâku'l Bâki
- Gelip kabrimi ziyaret iden ibvân
- İdeler rûbuma bir fâtıba ibsân
- Ayyansaray kapısı taşrasında
- Nalband merbûm Veli
- Usta'nın rûbîçün el fâtıba
- fi 12 zi'l-bicce 1239

Numarası:20

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 105 e: 33.5 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 31 üst çap: 27 yük: 22

Tarihi: 26 Ocak 1820

Kitabesi:

- Huve'l Bâkî
- Merbûm u mağfûr el muhtâc
- İllâ rabmeti Rabbibi'l Gafûr
- Enderûn-u Hümâyûn Dülger
- Başısı olan İbrahim Ağa'nın
- Rûb-ı şerifi için el fâtîba
- fi 10 rebiü'l-âbir 1235

NAKKAŞ HASAN PAŞA TÜRRESİ

HAZİRESİ

Numarası:24

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 184 e: 34.5 k: 15

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 29 üst çap: 24 yük: 33

Tarihi: 1783

Kitabesi:

- Huve'l- Hallâku'l- Bâkî
- Merbûm u mağfûr
- El muhtâc ilâ rabmeti
- Rabbibi'l mağfûrun leh
- Zâim el bâc Selim Ağa
- Rûbiçün el fâtîba
- 1198

Numarası:25

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 121.5 e: 24.5 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 24 üst çap: 19 yük: 25

Tarihi: 20 Mayıs 1776

Kitabesi:

- Huve'l- Hayyu'l- Bâkî
- Merbûm u mağfûr
- İllâ rabmeti Rabbibi'l-gafûr
- Has Abırlı Eski
- İsmâil Ağa rûbuna
- el fâtîba
- gurre-i rebiü'l-âbir 1190

Numarası:26

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 109 e: 27 k: 13.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26 üst çap: 26 yük: 27

Tarihi: 2 Haziran 1806

Kitabesi:

- Bismillahirrahmanirrahim
- La ilabe illallah Mubammedün
- Resulullah Haremeyn
- Kesedâri Ömer Efendi
- Zâde Humbaracı cennet-mekân

- Merbûm Mehmed Efendi

- Rûbuna el fâtîba

- 15 rebiü'l-evvel 1221

Numarası:33

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 125 e: 36 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 30.5 üst çap: 26 yük: 24

Tarihi: 1827

Kitabesi:

- Rihlet itdi şu cibândan vâlid(i)
- Bir nihâl gibi taze idi
- Hak tealâ rabmetle rûbunu eyleye şad
- Hasret ile firkatle yakdı cân ile teni
- Tersâne-i Amire kalyon kalfası merbûm
- Es Seyyid Halil Efendi'nin mabdâmu Basra
- Muhâfızı kâtiplerinden merbûm Es Seyyid Mehmed
- Arif Efendi'nin rûbuna fâtîba
- 1243

Numarası:35

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 170. e: 36.5 k: 14.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 29 üst çap: 30 yük: 30

Tarihi: 10 Aralık 1803

Kitabesi:

- El Fâtîba
- İsmetli merbûme
- Şah Sultan
- Efendimizin teberdârlarından
- Odabaşı merbûm
- İbrahim Ağa'nın
- Rûbiçün el fâtîba
- sene 25 şa'ban 1218

ZAL MAHMUD PAŞA

MEDRESESİ HAZİRESİ

Numarası:38

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 170 e: 25.5 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 34 üst çap: 24.5 yük: 27

Tarihi: 1726

Kitabesi:

- Huve'l Bâkî
- Allah Sübhanebu ve tealâ
- Hattat Çivicizâde
- Eş Şeyb Ahmed Efendi kuluna
- Ve cemi'i mü'minin ve mü'minâta
- Rabmet eyleye bi burmeti'l - fâtîba
- 1139

Numarası:45

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 140 e: 31 k: 10.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26.5 üst çap: 21.5 yük: 23.5

Tarihi: 1784

Kitabesi:

- Huve'l Hayyu'l Bâkî
- Merbûm u mağfâr
- El Muhtâc ila rahmeti Rabbibi'l-
- gafûr berberlerin
- Yiğitbaşısı İbrahim
- Ağa'nın rûbuna fâtîba
- Sene 1199

*Numarası: 48**Mezar Taşının Ölçüleri:*

y: 165.5 e: 34.5 k: 14

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 24.5 üst çap: 16 yük: 12

Tarihi: 15 Kasım 1858

Kitabesi:

- Ab Mine'l Mevt
- Bakup geçme ricam budur ey
- Mubammed ümmeti mevtaanın diriden
- Hemen bir fâtîbadır minneti
- Kabrimi ziyâret iden ey
- Resulün ümmeti bize bir fâtîba
- İhsan iden bulur cenneti
- Şehr-emânetinde baş kâtip
- Merbûm Es Seyyid Mehmed Emin Efendi
- Rûbîçün el fâtîba
- fi 8 rebîü'l-âbir 1275

*Numarası: 50**Mezar Taşının Ölçüleri:*

y: 133 e: 25 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26 üst çap: 26 yük: 21.5

Tarihi: 1838

Kitabesi:

- Ziyâretiden murâd duâdır
- Bugün bana ise yarım sanadır
- Saraylı Hubabazâde
- Debbağ Es Seyyid Mehmed
- Efendi'nin rûbîçün
- Rızâen li'l lâbi'l tealâ fâtîba
- sene 1254

*Numarası: 58**Mezar Taşının Ölçüleri:*

y: 148.5 e: 28 k: 13.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 32 üst çap: 22 yük: 26.5

Tarihi: 17 Ağustos 1762

*Kitabesi:**- Huve'l Bâkî*

- O ne hal bu nihâl-i tâze hayfân
- Ecel bâdiyla bâke oldı ifna
- Vire firdevs-i alay-ı duây-ı minnet
- İde kabrini cennet Hak tealâ
- Revân oldı yağma-ı mürg-i rûbı
- Makâmın ide bari zîr-i tâbâ
- Gelüb bir hatif-i gayb itdi ilbâm
- Mehmed Ağa'ya yaban ola ca
- fi 26 mubarrem 1176

*Numarası: 64**Mezar taşının Ölçüleri:*

y: 204 e: 42.5 k: 14.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 21.5 üst çap: 15.5 yük: 31.5

Tarihi: 15 Ocak 1854

Kitabesi:

- Bâkî Hû
- Merbûm Yahya Bey
- Zâde târikât-ı âliyye-i
- Mevleviyeden Babriye mektubcusu
- Sâbık merbûm ve mağfâr
- Es- Seyyid İsmâil Zübdi
- Bey'in rûbîçün el fâtîba
- fi 15 rebîü'l-âbir 1270

*Numarası: 67**Mezar Taşının Ölçüleri:*

y: 135 e: 31.5 k: 9

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 23 üst çap: 15 yük: 14

Tarihi: 11 Haziran 1882

Kitabesi:

- Ab Mine'l Firâk
- Nâgebân gitdi hemân kaldı ansız bânesi
- Ab pâk-ı nevfeste iken itdi dünyâdan irtihâl
- Toymadı dünyâsına evlâdm bir dânesi
- Gonca-i gülizâr-ı ismet soldu humâr-ı felek
- Nice feryâd itmesün hasretle birden anmesi
- Merbûm Sadeddin Efendi'nin torunu
- Merbûm Ahmed Muhtar Bey'in rûbuna fâtîba
- fi 24 receb sene 1299

*Numarası: 74**Mezar taşının Ölçüleri:*

y: 58 e: 21 k: 10

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 13.5 üst çap: 10 yük:

Tarihi: 1847 - 48

Kitabesi:

- eelden solup gonca-i rânâ gülüm
- Figân eyleyüb uçdu bülbülüm
- Mehmed Efendi'nin mahdûmu
- Derviş Şükri
- Efendi rûbuna fâtîba

- sene 1264

Numarası:76

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 87 e: 24 k: 11.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26.5 üst çap: 18 yük: 25

Taribi : 1774 - 75

Kitabesi:

- Huve'l Hallâku'l Bâkî
- Eşbedü en lâ ilâbe illâllab
- Ve eşbedü enne Mubammeden abdubu
- Ve resulubu ve mâ tevfiiki
- ve itisamı illa billâh-ı abdubu
- Molla Salih rûbuna
- 1188

ŞAH SULTAN TÜRBESİ HAZİRESİ

Numarası:81

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 101 e: 31.5 k: 9.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 24 üst çap: 13 yük: 14.5

Taribi: 2 Şubat 1912

Kitabesi:

- Huve'l Hayy
- Şah Sultan türbedârî
- Silistreli Hacı Osman
- Nuri Efendi'nin kabridir
- Rûbuna bir fâtiba ibdâ idimiz
- fi 13 şubat 1330

Numarası:82

Mezar taşının ölçüleri:

y: 120 e: 33.5 k: 14.5

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 26.5 üst çap: 22 yük: 15

Taribi: 22 Aralık 1854

Kitabesi:

- fi gurre-i rebii'l-âbir 1271
- Hayfan Seyyid Emin Baba ali rahmeti
- Nâgehân kıldı mı ecel pinhân-ı zîr-i zemîn
- Tekyegâh âlemi itdi fedâ be emr-i bâk
- Çok zaman bu cân bicûdibi olubdur türbe nişin
- Bir mubib handân idi bu zât-ı muhterem
- Râb-ı Hâkda olmuş idi şerefrâz-ı sâlikin
- Sâki-i kevseri Aliyyu'l murteza cân atub
- Kıldı câmi fânî pi ol merd-i güzîn
- Nokta-i tevbid hakk-ı târib düşdü fevtine
- Bezm-i firdevs hânigâbm buldu Derviş Emin

Numarası:86

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 135 e: 33.5 k: 12

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 30 üst çap: 22 yük 22.5

Taribi: 1837 - 38

Kitabesi:

- Huve'l Bâkî
- Fenâdan bekâya eyledi riblet
- İde kabrimi Hak ravzâ-i cennet
- Merbûm u maşfûr
- Rahmet-i Rabbi'l- Gafûr
- Selimiye (?) Kaymakamı Mehmed
- Ağ'a'nın râbîciün fâtiba
- 1253

Numarası:92

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 163 e: 41 k: 20

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 40 üst çap: 31.5 yük: 24

Taribi: 1827 - 28

Kitabesi:

-
- Baş ağa-yı harem-i Hazret-i Esmâ Sultan
- Ya'ni bem-nâm-ı Mubammed o şefik-i dâna
- Genç iken terk-i fenâ kıldı dirîğ ol nâ-kâm
- Hâr u gilmân ile ikrâm ide cennetde Hûdâ
- Şerbet-i mevt-i içeri olsa Felâtun dabi
- Ah derd-i ecele bulmadı çare bükemâ
- "İrci'i "emrine" lebbeyk" deyüp cân atdı
- Lâne-i bülbül-i rubı olsa nabl-i Tûbâ
- Rûz-ı Mahşerde şefi'î ola sultân-ı rüsül
- Garka-i hüccce-i rahmet ide zâtın Mevlâ
- Cevherî yazdı kalem fevtine iki târib
- oku ablât ile bem eyle du'a
-
- Cân fedâ eyledi şad hayf Mubammed Ağ'a
- sene 1243

SAÇLI ABDÜLKADİR EFENDİ MESCİDİ HAZİRESİ

Numarası:94

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 100 e: 20 k: 11

Başlık Ölçüleri:

alt çap: 17.5 üst çap: 15 yük: 23.5

Taribi: 1 Ocak 1801

Kitabesi:

- Huve'l Bâkî
- Merbûm u maşfûr
- Şeyh Seyyid Abdülgâni
- Molla'nın râ-
- buna fâtiba
- sene fi 15 şâban
- 1215

Numarası:96

Mezar Taşının Ölçüleri:

y: 79 e: 28 k: 9
Başlık Ölçüleri:
alt çap: 19 üst çap: 17 yük: 14.5
Tarihi: 27 Mart 1888
Kitabesi:
- Huve'l Bâkî
- Haleb fuzelâ-yı kirâmından târikat-ı
- Aliyye-i Rufâiyye müntesibâtından
- Ergâni zâde Es Seyyid El bac
- Mustafa Efendi'nin
- Râb-ı şerifiçün el fâtîba
- fi 15 receb sene 1305

Numarası:97
Mezar Taşının Ölçüleri:
y: 129 e: 15 k: 15
Başlık Ölçüleri:
alt çap: 28 üst çap: 14.5 yük: 24
Tarihi: 1671 - 72
Kitabesi:
- Bu bankâhda seccâde-nişîn
- Merbûm Eş Şeyh Şâban Efendi
- Rûbîçün fâtîba
- 1082

Numarası:99
Mezar Taşının Ölçüleri:
y: 129 e: 22 k: 12
Başlık Ölçüleri:
alt çap: 34 üst çap: yük: 40
Tarihi: 1745
Kitabesi:
- Ziyâretten murâd
- Olan bir duâdır
- Bugün bana ise yarım

- Sanadır merbûm
- Mustafa Efendi
- Râbuna
- Fâtîba
- 1158

Numarası:100
Mezar Taşının ölçüleri:
y: 91 en: 20.5 k: 11.5
Başlık Ölçüleri:
alt çap: 23.5 üst çap: 17 yük: 17
Tarihi: 1730 - 31
Kitabesi:
- Yâ Hâ
- Merbûm u Mağfâr
- Eş Şeyh Mahmûd
- Efendi el Kâdirî
- Rûbîçün
- El fâtîba
- sene 1143

Numarası:104
Mezar Taşının Ölçüleri:
y: 85 e: 28 k: 10
Başlık Ölçüleri:
alt çap: 23 üst çap: 13.5 yük: ...
Tarihi: 14 Mart 1902
Kitabesi:
- Yâ Hâ
- Muzaffer-i esbâk Molla
- Çelebi Dergâhı'nın dervi-
- şâmından Hasan Efendi
- Merbûmun rûbîçün
- El fâtîba
- sene fi 4 zi'l bicce
- 1319

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339

AHMED CEVAD, *Târib-i Asâkîr-i Osmanî*, Paris 1882.

AHMED RASİM, "Fes Hakkında", *İstisare*, 6. Sayı, 1324.

AND, Metin, "16. Yüzyılda Serpuşlar Sorguclar ve Yeniçeri Nişanları", *Kültür ve Sanat*, 13. Sayı, Ankara, 5 - 10. Sayfalar.

ANONİM, *Kıyafetü'l İnsaniyye Fi Şema'ili'l - Osmaniyye*, İstanbul 1987.

ARİF AHMET PAŞA, *Anciens Costumes Ottomans*, Paris 1846.

ARSEVEN, C. Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, 2, 4. C. İstanbul 1975.

ATASOY, Nurhan, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4. Sayı, İstanbul, 111-152. Sayfalar, 1971.

AYDOĞDU, Gümmur, *Amasya Mezartaşları*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louis, AKSEL, Tibet, 1996 "Türk ve İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri Hakkında Uluslararası Bir Kaynakça Denemesi", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, 2. Cilt, Ankara, 211 - 265. Sayfalar, 1996.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louise, LAQUEUR, Hans Peter, VATIN, Nicolas. "Stelea Turcicae I Küçük Ayasofya ", İstanbuler Mitteilungen, 34. Sayı, İstanbul, 441 - 540. Sayfalar, 1986.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louise, "Osmanlı Mezarlıklarının İncelenmesi: Yöntemler ve Geleceğe Dönük Düşünceler ", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, 1. Cilt, Ankara, 135 - 157. Sayfalar, 1996

BARIŞTA, H. Örcün, "XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler ", Vakıflar Dergisi, 26. Sayı, 335 - 345. Sayfalar, 1997

BURAK, Cihat, "Ol Tac-ı Zerrin Başma ", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 49/328. Sayı, İstanbul, 9 - 15. Sayfalar, 1975

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991.

ÇAĞMAN, Filiz-TANINDI, Zeren, "Saray Kütüphaneleri -Yeni Kütüphane ", Sanat, 6. Sayı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, 130-139. Sayfalar, 1982.

ÇAKIN, Naci, ORHON, Nafiz, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 3. Cilt, 5. Kısım, Ankara, 1978.

DAĞLIOĞLU, H. Turban, "Edirne Mezarları ", Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, 3. Sayı, 164 - 192. Sayfalar, 1936.

DORAS, Sebahaddin, KOCAMAN, Şerafeddin, Osmanlılar Albümü, 2. Cilt, İstanbul 1984.

EYİCE, Semavi, "Mezarlıklar ve Hazireler ", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri ", 1. Cilt, Ankara, 123 - 134. Sayfalar, 1996.

HASKAN, M. Nermi, Eyiüpsultan Tarihi, İstanbul, 1996.

İŞLİ, Necdet, "Edirne Mezarları ve Taşları ", Edirne: Serhattaki Payitaht, İstanbul, 445 - 451. Sayfalar, 1998.

KAFADAR, Cemal, ÇAĞMAN, Filiz, "Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadımlar", Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, İstanbul, 1993, 191 - 295

KARAÇAĞ, Demet, Bursa'daki 14 - 15. Yüzyıl Mezartaşları, Ankara 1994.

KARATAMU, Selahaddin, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 3. Cilt, 6. Kısım, Ankara 1974.

KOÇU, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1969.

KOLOĞLU, Orhan, İslamda Başlık, Ankara 1978.

KOMAN, Mesut, "İstanbul'un Bazı Önemli Eski Kabirleri ", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 49/328, İstanbul, 28 - 35. sayfalar, 1975.

KUMBARACILAR, İzzet, Serpuşlar, (Tarihsiz).

KUŞOĞLU, M. Zeki, "Mezartaşlarında Huve'l Baki ", İlgı, 1985 / 45, İstanbul, 31. Sayfa, 1985.

LAQUEUR, Hans-Peter, Huve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, İstanbul 1997.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA, Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul 1325 (1907).

MENZEL, Theodor, "Beitrage zur Kenntnis des Derwisch-tag", Festschrift für Georg Jacob, Leipzig 1932.

ÖZSAYINER, Cihan, "Bayezid Medresesi ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi ", İlgı, 1986/45, İstanbul, 2 - 9. Sayfalar, 1986.

PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2. 3. C, İstanbul 1983.

PALA, İskender, Divân Şiiri Sözlüğü, 1. Cilt, Ankara 1989.

SEFERCİOĞLU, Nejat, Nev'i Divanı'nın Tablivi, Ankara 1990.

SEKENDİZ, Serap, Yenikapı Mevlevihanesi Mezartaşlarına Sanatsal Eleştiri Açısından Bir Bakış, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

TAPAN, Nazan, "Sorguclar ", Sanat, Kültür Bakanlığı Yayını, 6. Sayı, İstanbul, 99 - 107. Sayfalar, 1977.

ÜLKER, Necmi, "İzmir Ali Ağa Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. ve XX. Yüzyıl), VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 19 - 34. Sayfalar, 1998

ÜLKER, Necmi "İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. C, Ankara, 1987, 11 - 42. Sayfalar, 1987.

ÜLKER, Necmi, "İzmir - Yağbanelerdeki Bektaşî Mezar Kitabeleri (XIX. Ve XX. Yüzyıl)", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1 - 37. Sayfalar, 1986.

ÜNVER, A. Sübeyl, Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz, Ankara 1958.

YALÇIN, Semih, İçişleri Bakanlığının Cumhuriyet Dönemi Teşkilatlanması 1920 - 1946, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1990.

YÜCEL, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstetab - Kitabı Mesalibi'l Müslimin - Hırzül-Mülâk, Ankara 1988.

DİPNOTLAR

1) Başlıkların çizimlerini yapan eşim Özlem Ataoğuz Çal'a ve mezar taşlarının okunmasında yardım eden Yrd. Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil'e, okunuşları kontrol eden dekanımız sayın Prof. Dr. Mustafa İsen, Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Gürer, Dr. İsmail Hakkı Soyak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Uzmanı Tabsin Saatçi ve A.Ü.İlahiyat Fak. Araş.Gör. Dr. Abdülkadir Düandar'a teşekkür ediyorum.

2) BURAK 1975: 13

3) EYİCE 1996: 123 - 134

4) BACQUE-GRAMMONT - AKSEL 1996: 211 - 265

5) KUMBARACILAR (Tarihsiz)

6) KOLOĞLU 1978

7) ARİF AHMED PAŞA 1846

8) AHMED CEVAD: 1882

9) MAHMUD ŞEVKET PAŞA 1325

10) MENZEL 1932

11) DORAS, KOCAMAN 1984: 14, 130

12) BACQUE-GRAMMONT 1996: 135 - 157. Bu makalenin dayandığı makaleler: LAQUEUR 1997; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1986: 431 - 540; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1987: 45 - 61; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1990; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1991: 7 - 27; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1991 A: 92 - 135; BACQUE-GRAMMONT - LAQUEUR - VATİN 1992: 105 - 207

13) DORAS - KOCAMAN 1988: 48, 135 ;

KOLOĞLU 1978: 7, 23 ;

14) MAHMUT ŞEVKET PAŞA 1325: 27

15) KOLOĞLU 1978: 11

16) YÜCEL 1988

17) LAQUEUR 1997: 4

18) KOÇU 1969:202; PAKALIN 1983 / 3: 129

19) ARSEVEN 1975 / 4: 1767

20) YÜCEL 1988: 112. sayfa

21) DAĞLIOĞLU 1936: 183, 6 numaralı örnek

22) AYDOĞDU 1997: 66 ve 67 numaralı örnekler.

23) KIYAFETÜ'L İNSANİYYE 1987: 26 - 27

24) LAQUEUR 1997: 142

25) KIYAFETÜ'L İNSANİYYE 1987: 24, 25

26) LAQUEUR 1997: 147 - 149

27) LAQUEUR 1997: 154

28) ÖZSAYINER 1986: 6

29) AYDOĞDU 1997: 72 ve 75 numaralı örnekler

30) LAQUEUR 1997: 148

31) ÜLKER 1988: 24

32) ÜLKER 1987: 20

33) LAQUEUR 1997: 147, 220 - 221

34) MAHMUT ŞEVKET PAŞA 1325 (1907):

29 ; KOÇU 1969: 148 - 151 ; PAKALIN 1983/2: 217 - 218 ; ARSEVEN 1965/2:984

35) KUMBARACILAR, 57, 60 numaralı örnekler.

36) LAQUEUR 1997: 150 - 152

37) AYDOĞDU 1997: 81 ve 88 numaralı örnekler

38) LAQUEUR 1997: 152.

39) KAFADAR - ÇAĞMAN 1993: 200

40) ÜLKER 1987: 19

41) ÜLKER 1988: 21, 23

42) ARİF AHMED PAŞA 1846: 68 baş kılavuz ağa, 66 cellatbaşı, 59 vezir iç oğlan baş çavuş ağası, 56 sakallı ağası, 57 haftan ağası, 58 çamaşır ağası, 53 ruus halifesi, 51 reis kisedarı, 52 çavuş kisedarı, 48 baş çukadar ağa, 46 nişancı efendi, 43 Bab-ı Ali alay baş çavuşu, 49 çavuş başı ağa, 31 İstanbul kadısı gibi görevlilerde ve 4 numaralı resimde 2. Sultan Mahmut'un başında çubuklu başlıklı ve taşkın sarıklı d tipi başlıklar görülmektedir.

43) BACQUE-GRAMMONT, LAQUEUR, VATIN 1986: A5, A26, B 47, C 13, D 1 numaralı örnekler

44) ÜLKER 1987: 23, 25. Sayfalardaki 17 ve 20 numaralı örnekler.

45) AYDOĞDU 1997: 96, 101, 127 numaralı örnekler.

46) ÜNVER 1958: 41. Resim

47) SEKENDİZ 1998: 137

48) HASKAN 1996: 127

49) MENZEL 1932

50) KUŞOĞLU 1985: 33

51) KOMAN 1975: 33

52) KOLOĞLU 1978

53) KOÇU 1969: 113

54) ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ 1339: 12. Sayfa, 1. Dişnot.

55) ARSEVEN 1983: 610

56) AHMED RASİM 1328: 1826 - 1830. SAY-FALAR

57) BARIŞTA 1997: 344, 21. fotoğraf

58) AND 1992: 7, 9

59) LAQUEUR 1997: 259

60) ÜLKER 1987: 16 ve 23. Sayfalardaki 5 ve 18 numaralı örnekler

61) LAQUEUR 1997: 157

62) ÜLKER 1987: 27, 28. Sayfalardaki 23 ve 24 numaralı örnekler.

63) BACQUE-GRAMMONT, LAQUEUR, VATIN 1986: A 23 numaralı örnek.

64) LAQUEUR 1997: 158, 258

65) ÜLKER 1986: 17, 19, 21. Sayfalar, 17, 22, 25 numaralı örnekler.

66) PALA 1989: 238

67) SEFERCİOĞLU 1990: 114

68) TAPAN 1977: 99 - 107 ; ATASOY 1971: 144

69) MAHMUD ŞEVKET PAŞA 1325: 30

70) ÇAĞMAN-TANINDI: 1982: 138

71) LAQUEUR 1997: 80

72) LAQUEUR 1997: 83

73) LAQUEUR 1997: 83

74) LAQUEUR 1997: 82

75) LAQUEUR 1997:83

76) İŞLİ 1998: 449

77) LAQUEUR 1997: 99

78) LAQUEUR 1997: 100

79) LAQUEUR 1997: 93

80) LAQUEUR 1997: 94